

У ГЛИБ ВІКІВ

УДК 929 (47)

Володимир Коваленко

ТВОРЕЦЬ ВІТЧИЗНЯНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ (до 1000-ліття упокоєння Володимира Великого)

Монографічних досліджень і статей про життя і діяльність київського князя Володимира Святославича чимало, зокрема, про хрещення Русі та його реформи. Проте погляди світських і церковних істориків на цю проблему нерідко різняться докорінно. До того ж, окремих публікацій, присвячених його реформаторській діяльності зі створення Давньоруської держави, практично немає.

Ключові слова: київський князь Володимир Святославич; державницькі реформи на Русі, хрещення Русі, династична реформа.

Неможливо у багатомісячній вітчизняній історії знайти особистість, співставну за масштабністю і значенням діянь з київським князем Володимиром Святославичем – Володимиром Великим, Володимиром Святим Рівноапостольним, Володимиром Хрестителем. Як зазначив віце-прем'єр міністр – міністр культури України В'ячеслав Кириленко, «період київського правління Володимира Великого, визнаного Православною Церквою рівноапостольним, є кульмінаційним моментом в історії Середньовічної України»¹. Його масштабні й всеохоплюючі реформи ознаменували створення ранньофеодальних державних структур на неозорих просторах Східної Європи, ввели Київську Русь до кола Європейських Християнських Цивілізацій Середньовіччя.

Зайнявши Київський стіл, Володимир Святославич не просто завершив об'єднання східнослов'янських народів у єдиній державі – він, фактично, завершив і саме створення унітарної централізованої держави – найбільшої і однієї із найпотужніших на теренах Європи. При цьому він провів цілу низку державотворчих перетворень, що докорінно змінили східнослов'янське суспільство, – військову, містобудівельну, релігійні, адміністративну (або династичну), фінансову, правову, освітню реформи. І все це – у нескінченній низці великих і малих походів і воєн, грандіозних перетворень і бурхливого особистого життя, багато зі сторінок якого так і залишилися вкритими таємницею. Тож не дивно, що Володимир Великому споруджена величезна кількість пам'ятників по всьому світу, найвідоміші з яких – бронзовий монумент на Володимирській гірці у Києві та бронзова ж фігура на відомому пам'ятнику «Тисячоліття Росії» у Новгороді Великому, в Росії. 26 травня 2015 року новий 4-метровий бронзовий монумент спорудив у центрі Гданьська коштом української громади Польщі наш земляк, а нині польський скульптор Геннадій Єршов (Рис. 1: 1).

Такі епохальні зміни в житті східноєвропейського суспільства (я не помилився, бо глибоко переконаний, що лише повний шовініст може називати Київську Русь виключно східнослов'янською державою: до її складу, окрім слов'янських, входили ще й добрих два десятки балтських, фіно-угорських, тюркських, скандинавських народів і етнічних груп) не могли не відбитися у чималому масиві джерел, серед яких вітчизняне й іноземне літописання, свідчення візантійських, німецьких, арабських та інших мандрівників, місіонерів і дипломатів, твори церковних авторів, пам'ятки

© Коваленко Володимир Петрович – кандидат історичних наук, доцент, заслужений працівник освіти України.

археології й архітектури, нумізматики й геральдики, скандинавські саги, билини і казки.

Та все ж чимало сторінок бурхливої біографії Володимира Святославича і досі, незважаючи на кількавікове вивчення, залишаються утаємниченими і не до кінця зрозумілими навіть для фахівців. З приводу Хрещення Русі й досі точаться дискусії. Частково це пояснюється тим, що від епохи Володимира Великого до нас не дійшло практично жодного автентичного історичного документа, а всі свідчення про той час збереглися у складі пізніших творів, у яких, в більшості випадків, при висвітленні діяльності князя гляцювалися його людські недоліки й помилки. Проглядається тенденція возвести його в ранг кумира без достатньої аргументації.

Відтак доводиться констатувати, що досліджень, присвячених життю і діяльності Володимира Святославича, попри майже 200-літню історіографічну традицію, не так вже й багато. Видані сотні публікацій, присвячених тим чи іншим аспектам біографії князя, але спеціалізовані монографії можна перелічити на пальцях: В. Завитневича (1888)², О. Карташова (1936)³, В. Волкова (1981)⁴, В. Руднева (1989)⁵, П. Толочка (1996)⁶, О. Карпова (1997)⁷, С. Олексєєва (2006)⁸, Н. Мілютенко (2008)⁹, В. Рички (2012)¹⁰... До того ж, і в науковій, і в публіцистичній літературі переважна увага звертається на конкретний період життя Володимира Великого – час його княжіння на київському столі, особливо на події, пов'язані з хрещенням Русі чи обороною її кордонів, тоді як державотворчі реформи князя досліджені значно слабкіше.

Таким чином, біографія Володимира й досі наповнена численними загадками, остаточно вирішити які допоки не вдалося. Одна із головних загадок Володимирового життя – і одна із найцікавіших у нашій історії – як, яким чином позашлюбний син Святослава і Малуші зумів стати Володарем Київської Русі і провести настільки глобальні державницькі реформи? Що, які особисті якості сприяли йому в просуванні цим шляхом? Хто стояв поряд із ним, допомагав чи заважав?

Точна дата народження Володимира Святославича невідома. Петербурзька дослідниця Н. Мілютенко, посилаючись на повідомлення Літописця Переяславля-Суздальського, в якому зазначено, що на час кончини Володимиру було 73 роки, услід за О. Раповим, називає 942 рік¹¹, хоч і зазначає, що джерело цього повідомлення невідоме. В. Татіщев у «Родословии государей Российских» називає 948 р.¹² Та вірогідніше всього, на думку більшості дослідників, це відбулося близько 960 – 962 рр.¹³, оскільки на час першої згадки про княжича при облозі Києва печенігами 968 року літописець прямо називає його «дитиною»¹⁴.

Як відомо, його мати Малуша була ключницею княгині Ольги, дочкою Малка

*Рис. 1.1. Пам'ятник Володимиру Великому в м. Гданьськ (Польща).
Скульптор Г. Єршов.*

*Рис. 1.4. Пам'ятник Малу Древланському в м. Коростень (Житомирська обл.).
Скульптор І. Зарічний.*

Любечанина ¹⁵, в якому багато дослідників вбачають полоненого Ольгою древлянського князя Мала ¹⁶, що пояснює зафіксоване в джерелах прізвисько Володимира «робичич». Проте ряд інших провідних учених піддають сумніву тотожність Мала Древлянського і Малка Любечанина ¹⁷. Якщо ж прийняти цю точку зору, слід визнати, що Малуша була древлянською князівною, разом із батьком та братом Добринею захопленою в полон під час каральної експедиції Києва проти древлян 946 р. Мабуть, саме краса молодій полонянці стала причиною зв'язку з нею Святослава, теж молодого на той час спадкоємця престолу. Посада княжої ключниці сприяла частим зустрічам Малуші з князем Святославом. І як би ми не вирішували проблему походження Малуші, князівська ключниця у ті часи, навіть ставши на цю посаду добровільно, ставала «рабою». Та що б там не було, в Коростені на Житомирщині (літописному місті Іскоростень, спаленому княгинею Ольгою 946 року) і Мала Древлянського (Рис. 1: 4), і його дітей Добриню і Малушу вважають за місцевих знаменитостей і споруджують їм пам'ятники. Побіжно зазначимо, що і в Любечі на Чернігівщині теж шанують Добриню і Малушу (Рис. 1: 2 – 3) і також споруджують їм пам'ятники. Св. Володимир Хреститель зображений в центрі головної ікони Чернігівського Собору Всіх Святих землі Чернігівської, на передньому плані, з хрестом у правиці. Проте в офіційному виданні Чернігівської єпархії УПЦ МП «Благовірні князі і святі землі Чернігівської» Володимир Великий не врахований – видання починається з опису Життя благовірного князя Мстислава Володимировича Тмутараканського і Чернігівського ¹⁸.

Дізнавшись про вагітність Малуші, Ольга відіслала її в своє село Будутино (за інформацією Никонівського літопису – під 970 р. ¹⁹), де і народився Володимир. Раннє відлучення від матері (за народною традицією, до 3-х років дитина мала виховуватися матір'ю, хоча властолюбна Ольга могла все зробити по-своєму) призвело до формування у нього вже в дитинстві недовіри до людей, що буде постійно присутнє в його подальшому житті. На думку деяких істориків, Малуша доживала свій вік в одному з князівських теремів, адже вона не могла бути покинута своїм братом Добринею, який до кінця життя користувався покровительством Володимира. До того ж, ховати Малушу десь у глушині задля того, щоб приховати родинні зв'язки з нею Володимира, не було ніякої необхідності: ніхто в ті часи таємниці про походження князя не робив.

Як відомо, в перші роки життя відбувається становлення особистості, і ми можемо говорити про її існування у дитини вже у віці 6-7 років. Саме тоді у неї починають розвиватися або, навпаки, нехтуватися природні здібності. Ці особистісні основи, які були закладені в ній протягом перших років життя, є базовими. Вони слугують фундаментом подальшого розвитку людини.

Рис. 1.2. Пам'ятник Добрині – воєводі Володимира в м. Любечі (Чернігівська обл.).

Рис. 1.3. Пам'ятник князівні-полонянці Малуші та малому Володимиру Святославичу в м. Любечі (Чернігівська обл.).

Комплекс неповноцінності позашлюбного сина князя Святослава Ігоревича і полонянки (але древлянської князівни!) Малуші, порівняно із «законнонародженими» братами Ярополком і Олегом, все життя переслідуватиме Володимира, сформує його постійну недовіру до оточуючих і, врешті-решт, саме це, вірогідно, значною мірою зумовить його нестримний рух до перемог і до неподільної влади. Вже з дитинства у серці Володимира зародиться бажання і батькові, і братам, і всьому світові довести, що він народжений князувати і сидіти на київському «золотому» престолі. Саме завдяки цьому, зазначав психолог А. Адлер, значна кількість людей досягає «реальної компенсації», успішно адаптується до своєї соціальної ролі, виробляє більш або менш ефективні технології поведінки в соціумі. Умовами такої «реальної компенсації» слугують прагнення до неперевершеності, влади, що дають «запас наполегливості», розвинутий соціальний інтерес. Учений вважав, що саме почуття неповноцінності стає джерелом всіх прагнень людини до саморозвитку, фундаментальним законом людського життя; воно з часом стає джерелом мотивації, силою, яка організовує життя і яка надає йому сенсу²⁰.

Та загалом бажання Володимира досягти успіху в житті були б мало чого варті без його дядька Добрині – брата Малуші («уй» за давньоруською термінологією) і княжого дружинника, який був призначений його вихователем і став його воєводою. До того ж, він від народження отримав князівське ім'я – Володимир²¹, що, на думку Н. І. Мілютенко, свідчить, що Святослав із самого початку включив народженого Малушею сина в число спадкоємців земель і влади на рівні зі старшими братами²². Вже сучасники (зокрема, Тітмар Мерзебурзький) перекладали його ім'я як «влада світом»²³. На думку С. Білецького, саме Святослав особисто надав Володимирі його власний князівський знак – тризуб²⁴.

Політичні міркування Добрині вже на перших порах займали чи не провідну роль у житті Володимира. Це бачимо при виборі Володимира Святославича на новгородський престол наприкінці 969 р. чи на початку 970 р.²⁵ – адже від майбутнього племінника залежало і майбутнє Добрині. Літопис так оповідає про це: «...придоша людье Нооугородьстии просяще князя собе... И рек к нимъ Святославъ: а бы пошелъ кто к вам? И отпресе Ярополкъ и Олегъ, и рек Добрыня: просите Володимера... и бе Добрыня оуи Володимеру. И реща Нооугородьци Святославу: вѣдаи ны Володимера. Он же рек имъ: вото вы есть. И пояша Нооугородьци Володимера к собе, и иде Володимер съ Добрыною воем своимъ Нооугороду...»²⁶. Добрыня добре розумів ситуацію і тому спонукав малолітнього княжича до рішень, які були б вигідні і йому особисто. У цьому випадку Володимир проявив комформність щодо впливу на нього Добрині. Надалі в молоді роки він завжди буде прислухатися до думок свого дядька.

Найімовірніше, Володимир просидів би на малопочесному в ті роки новгородському князівському престолі набагато довше: адже Ярополк і Олег були теж дуже молоді – перший мав на кілька років більше від Володимира, а другий був чи не молодший від нього. Та 972 року потрапив у влаштовану печенігами засідку й загинув на Білобережжі їхній батько Святослав. Державне управління у Київській Русі після смерті Святослава залишалося певний час таким, яким воно склалося за його життя: у Києві князував Ярополк (де-факто – Великий князь), в Овручі – Олег, у Новгороді – Володимир, на решті земель – князі місцевих династій²⁷.

Нам не відомо, як Володимир сприйняв смерть свого батька, чи залишило це якийсь відбиток у дитячій душі, чи опанував, усвідомив він думку про те, що віднині його старший брат Ярополк стає київським князем, а він сам – його васалом. І знову менший Святославич відчуває свою неповноцінність у порівнянні з братом.

Для пояснення наступних явищ ми не повинні забувати про вік Святославичів. Всі вони були малолітніми і, таким чином, діяли під чужим впливом – насамперед, жадібних до влади їхніх наставників-воєвод, фактично були тільки знаряддям у їхніх руках. 977 р. починається збройний конфлікт між древлянським князем Олегом та його братом, київським князем Ярополком. «Приводом до цього стали трагічні події 975 р. – вбивство Люта, сина київського воєводи Свенельда, який, полюючи на землі Олега, порушив права феодалної власності Олега. Насправді ж в основі конфлікту було питання про те, кому володіти Древлянською землею»²⁸. Отримавши звістку

про загибель сина, Свенельд (котрий, фактично, зрадив Святослава, покинувши його на Білобережжі без допомоги, а сам «...приде Києву къ Ярополку...»²⁹) намовляє Ярополка проти Олега і той іде з військом у Древланську землю. Слід відмітити, що на той час Ярополку було десь близько шістнадцяти років, а Олегу – дещо менше, тому Свенельд мав суттєвий вплив на київського князя.

Та, як слушно вважає Н. І. Мілютенко, причиною конфлікту аж ніяк не був союз Олега з Болеславом Чеським: Київ контролював тільки південну (хоч і головну!) частину «Шляху із Варяг у Греки», тоді як верхня його частина до Балтики належала Новгороду; суходільний же торговельний шлях з Європи через Прагу на Київ вів через Древланську землю Олега³⁰. Відтак, прибутки Києва і Ярополка значною мірою залежали від його молодших братів.

Крім того, на думку О. В. Назаренка, підтриману Н. І. Мілютенко та Є. О. Шинаковим, існував союз київського князя Ярополка й імператора Священної Римської імперії Оттона II, через який 977 р. руські дружини воювали проти чеського князя Болеслава II Жорстокого³¹. У той же час, вважає дослідник, молодші брати Ярополка Олег і Володимир заключили союз із Болеславом II, що вилилося у їхні шлюби «з чехинями»³².

Блискавична війна між нащадками Святослава трагічно закінчилася для молодшого з них – Олега. Древланське військо не змогло протистояти більш чисельним і краще озброєним загонам Ярополка, у підпорядкуванні якого були й рештки ветеранів воєн Святослава у Візантії, котрі повернулися зі Свенельдом. Зазначимо також, що саме у межах володінь Ярополка розташовувалися більшість т. зв. «дружинних таборів»: Виповзів, Шестовиця, Гушин, Оргощ, Сновськ, Звеничів, Клонів, Левенка, Леплява і, зрозуміло, власне Київ і Чернігів, загальний військовий потенціал яких був досить значним. При відступі в Овруч Олег зірвався з моста і загинув. Поховавши Олега, Ярополк змінив свого воєводу – Свенельда замінив Блуд. «Слышав же се Володимьръ в Новегороде яко Ярополкъ оуби Ольга оубоявся бежа за море, а Ярополкъ посадники своя посади в Новегороде, и бе владея един в Руси»³³.

Володимир на цьому етапі свого життя ще не був цілісною особистістю. У ньому уживалися різні ціннісні орієнтації та установки. За допомогою Добрини, більш досвідченого у військових справах, тверезо оцінивши становище і зрозумівши, що з купкою дружинників не встояти проти війська Ярополка, він подався до Скандинавії набирати найманців до війська. Найімовірніше, Володимир знайшов собі притулок у Данії – саме король Харальд Синьозубий мав після закінчення війни з імператором Священної Римської імперії Оттоном II чималі контингенти підготованих професійних вояків, котрі проживали в королівських фортецях на його утриманні і від яких він був непроти позбавитися, тоді як Володимир навряд чи мав необхідні для вербовки найманців готівкові кошти³⁴.

Побіжно на користь «датського сліду» в питанні про місце вербування вікінгів-найманців свідчить факт побудови Володимиром Святославичем після утвердження в Києві знаменитих «Змієвих валів», щоб стримати навали печенігів, у принципах створення яких виразно помітна їхня подібність до т. зв. Даневірке або «Датського валу» – оборонної лінії на Ютландському півострові між Данією і Шлезвіг-Гольштейном у Північній Німеччині, завдовжки 30 км при висоті від 3,6 до 6 м, робота над якою була розпочата 808 р. датським королем Гудфредом, який побоювався вторгнення франків. Ці вали і міг бачити юний князь в Данії, під час своєї втечі до Скандинавії. Щоправда, Н. І. Мілютенко вважає, що Володимир з Добринею могли рекрутувати найманців і не в Скандинавії, а серед поморських слов'ян-язичників³⁵, та ця точка зору здається менш обґрунтованою, ніж наведене вище припущення Є. О. Шинакова.

Аж через три роки юний князь повернувся до Новгорода з варягами і вигнав звідти посадника, якого встиг призначити Ярополк, і звелів тому передати, як це раніше робив, йдучи проти когось, його батько: «Идете къ брату моему и рцете ему: «Володимеръ ти идеть на тя, пристраиваиися противу биться»³⁶. Він і надалі намагатиметься в усьому бути схожим на Святослава.

Готуючись до війни зі старшим братом, Володимир мав вирішити ще одне важливе для успіху питання: рухаючись на Київ, він міг отримати нищівний удар у спину з

Полоцька, де сидів князь Рогволод (Rögnvaldr – у скандинавській транскрипції): «... бе бо Рогъволодъ пришесть и-заморья»³⁷. На думку Н. І. Мілютенко «...Рогволод захопив місто під час загального послаблення князівської влади після загибелі Святослава»³⁸. На нашу думку, рід Рогволода утвердився в Полоцьку ще наприкінці IX ст., так само, як і рід Тури в Туровську, князя Чорного – в Чернігові, коли князь Олег (а до нього – ще князь Рюрик) «сажав» у захоплених на Русі містах «мужів своїх»³⁹.

Відтак, відновивши свою юрисдикцію в Новгороді, Володимир близько 977 р. (у «ПМЛ» ця подія віднесена до 980 р., що є помилковим: 978/979 р. полонена полоцька княжна Рогніда вже народила йому другого, після Ізяслава, сина – Ярослава) «...посла ко Рогъволоду Полотъску глаголя: хочю пояти тьчерь твою собе жене. ...Оно же рече: не хочю розути робичича, но Ярополка хочю»⁴⁰.

Скоріш за все, справа була зовсім не в тому, що Володимир був сином ключниці Ольги, а в тому, що Рогволод на цей час уже заключив, вірогідно, союзницький договір з Києвом, порушувати який не хотів, сподіваючись на перевагу Ярополка в силі. Та це був жорстокий ляпас, стерпівши який Володимир перетворився б на посміховисько для всіх. Але це був ляпас і Добрині: Рогнідъ (Ragnhildr) навмисно образила не лише його племінника, але і його сестру, а, значить, і самого Добриню. Почувши відповідь Рогніди, Володимир і Добриня «...собра вои многи Варяги и Словени, Чюдь и Кривичи и поиде на Рогъволода... и оуби Рогъволода и сына его два и дъчерь его поя жене...»⁴¹. Провину за це літописець у статті під 1128 р. покладає на Добриню: «... Добрыня поноси ему и дщери его, нарек еи робичица и повеле Володимеру бытии с нею пред отцемъ ея и матерью, потом отца ея оуби, а саму поя жене и нарекоша еи именемъ Горислава...»⁴². Вбивство за наказом Володимира всієї родини полоцького князя цілком пояснюється характером і звичаями тієї доби, що не дозволяли переможцям залишати в живих синів убитого князя, здатних з часом помститися вбивці.

Ярополк же на цей час повільно, але неухильно втрачав підтримку киян, переважна частина яких все ще залишалась язичниками. Використаний В. М. Татіщевим т. зв. Іоакимівський літопис, попри все скептичне ставлення до його відомостей у ряду істориків⁴³, свідчить: «Ярополк же бе муж кроткий и милостивый ко всем, любляше христианы и аще сам не крестися народа ради, но никому же не претяше»⁴⁴. І дещо далі: «Ярополк нелюбим есть у людей, зане христианом даде волю велику»⁴⁵. 23 березня 973 р., як засвідчив німецький хроніст XI ст. Ламперт Херсфельдський, для святкування Пасхи до імператора Священної Римської імперії Оттона I Великого прибуло, серед інших депутацій, і посольство з Києва. Зазначимо, що це відбувалося всього за кілька місяців після отримання в Києві відомостей про загибель князя Святослава; відтак, це був перший самостійний крок його правонаступника – старшого сина і на тоді вже київського князя Ярополка Святославича⁴⁶. Це означало, що Ярополк, онук християнки княгині Ольги (до того ж, християнкою була і його дружина-візантійка, захоплена в полон військами Святослава під час I Балканського походу), був сприятливо налаштований до християн. Никонівський літопис повідомляє про посольства до Ярополка з Візантії та «від Папи»⁴⁷ (щоправда, під 979 р., коли Ярополка вже не було в живих), а в латинських джерелах XI ст. (зокрема, в «Житті блаженного Ромуальда» єпископа Остієнського Петра Доміані, та в «Хроніці» французького ченця Адемара Шабанського) є повідомлення про діяльність на Русі католицьких місіонерів, зокрема, Св. Боніфация (єпископа Бруно)⁴⁸.

Є певні свідчення і на користь того, що при Ярополку «на холме вне двора теремного» був зведений мурований християнський храм: 1975 року під час розкопок археологічної експедиції П. П. Толочка неподалік решток фундаментів князівського палацу було досліджене язичницьке капище, в ровах якого виявлені уламки плінфи, пірофіліту та тиньку зі слідами фрескового розпису⁴⁹. Я. Є. Боровський висловив припущення⁵⁰, підтримане Б. О. Рибаківим⁵¹ та О. М. Раповим⁵², що цей храм був зруйнований за наказом князя Святослава, що видається малоімовірним: зайнятому дальніми походами князю навряд чи вистачило б на це часу, та й його матір княгиня Ольга була християнкою і навряд чи дозволила б це зробити⁵³. Відтак, руйнівником церкви міг бути тільки Володимир Святославич, котрий незабаром завоював Київ мечами найманців-варягів, серед яких переважали язичники, на хвилі невдоволення

клян прохристиянськими симпатіями Ярополка, і для якого цей акт мав, безсумнівно, глибоко символічне значення. Недаремно частина істориків схильна називати ці дії Володимира Великого другою хвилею язичницької реакції. «Християнство не просто подавлялося Володимиром, а замінялося організованим язичницьким культом, що прямо протистояв християнському. Так пізніше на місцях зруйнованих язичницьких капищ Володимир буде зводити християнські церкви, щоб звеличити й віддячити новому Богу, який змінить старезних ідолів».⁵⁴

Узяття Полоцька різко змінило співвідношення сил. Володимир, після деяких вагань (за повідомленням В. М. Татіщева, він навіть «хоча бежати ко Новуграду, но вуй его Добрыня, ведый, яко Ярополк нелюбим есть у людей, зане христианом даде волю велику, удержа Владимира и посла в полки Ярополчи з дары к воеводам, водя их ко Владимиру. Онья же ... не правяху Ярополку и яшася предати полк Владимиру»⁵⁵), йде на Київ. Ярополк пробує зупинити його, але на р. Дручі, за 3 дні ходу від Смоленська, як свідчить Іоакимівський літопис, війська його були розбиті: «...не силою, ни храбростию, но предательством воевод Ярополчих»⁵⁶.

Київський князь не наважився дати нову битву біля стін своєї столиці, лише «...затворися Києве с людми своїми и съ Блудомъ».⁵⁷ Та й Володимир не мав наміру брати Київ штурмом. Він лише «...обрився на Дорогожичи межю Дорогожичемъ и Капичемъ, и есть ровъ и до сего дне»⁵⁸. Під впливом воеводи Блуда, вже підкупленого Володимиром, котрий навіював думки про наміри клян зрадити свого князя й відкрити міські брами перед Володимиром, Ярополк «...избег пред нимъ затворися въ граде Родню на оустъ Рси реки...»⁵⁹. Фортеця в Родні була доволі потужною, і Володимир не наважився штурмувати її, а взяв у щільну облогу. Гарнізон Родня не був готовий до тривалої облоги: належних запасів харчів не було, навіть води не вистачало. Розпочався страшний голод, відзначений у літописі. Блуд переконав Ярополка здатися на милість молодшого брата і прийти до Києва до Володимира: «...и приде Ярополкъ къ Володимеру, яко полезе къ двери и подъяста его два варяга мечьми подъ пазусе»⁶⁰. Автор «Повісті минулих літ» коротко і урочисто, але начебто неохоче розповідає про смерть Ярополка: все ж таки то був лихий вчинок майбутнього Хрестителя Русі, якого літописець всіляко прославляє: «И нача княжити Володимеръ въ Києве единъ»⁶¹. Згідно з датуванням Іакова Мніха, яке більшість дослідників сприймають позитивно, Володимир Святославич вступив у Київ 11 червня 978 р., хоч у «Повісті минулих літ» ця подія розміщена під 980 р.⁶² Та Володимир до Хрещення був не кращим і не гіршим за інших володарів Середньовіччя, котрі прокладали шлях до влади через трупи братів і батьків⁶³. Так фактично завершився період дитинства і юності Володимира Святославича. На цей час йому, за нашими підрахунками, було близько 15 – 17 років.

Пройшовши період юності, Володимир набув необхідні життєві вміння і навички й вийшов на новий етап розвитку. Поза всякими сумнівами, на розвиток характеристик молодого князя цієї пори значний вплив мало його ближнє оточення. Не менший вплив на юного Володимира справляв і загальний характер тієї доби – кривавої і жорстокої. Таким чином, слід відзначити, що упродовж усього молодого періоду свого життя він не був цілісною особистістю. Та жалкувати за тим, що пройшло, Володимир не вмів і не хотів. Ця якість сформувалася в нього з дитинства. Минуле, звідки довго тягнулося за ним принижуюче прізвисько «робичич», де у нього не було ані батьківської доброти, ані материнської ласки, він намагався забути. У житті, особистому і князівському, його вабила вічна новизна і лише до неї він прагнув з усією своєю пристрастю. Загальною тенденцією в розвитку і становленні особистості Володимира Великого на цій стадії було поступове дорослішання і його соціалізація, що проходили в умовах тотальної жорстокості ранньофеодальної держави.

Відвоювавши батьківський Київ, він уже в перший день після перемоги зіткнувся з черговою надскладною проблемою: варяги вимагали, на правах переможців, плати за свої послуги – по 2 гривні срібла з кожного мешканця. Вірогідно, саме така (чи подібна) плата за послуги в разі успішного завершення походу й була обумовлена договором найму варягів до війська Володимира. Відтак, не дати відкрито плати за перемогу Володимир не міг; дати – значило обізнати до нитки Київ і втратити під-

тримку містян. Та тепер у молодого князя на перше місце вийшов не ображений юнак-претендент на корону, а повноправний володар величезної держави. І Володимир йде на хитрість: просить на місяць відтермінувати оплату, щоби зібрати кошти, а сам тим часом збирає нове військо з місцевих племен. Частина найбільш керованих варягів князь залишає при собі і навіть роздає найзначнішим з них «у кормління» міста Русі, а решту відправляє до Візантії, обіцяючи там більшу здобич. І це не даремно вважають першою – військовою – реформою Володимира: він змінив найманців-чужоземців на вітчизняну за походженням дружину; внаслідок реформи родоплемінна організація війська була замінена на феодальну. До князівської дружини приймали тепер не за принципом родоплемінної спорідненості, а за особисту хоробрість, військову майстерність і відданість князю. Билини називають серед богатирів Володимира і Іллю Муромця, селянського сина, і Добриню Микитича, боярського сина, і Альошу Поповича, попівського сина. Брали туди й ізгоїв, раніше безправних, хоч і особисто вільних людей, за якісь провини вигнаних зі свого роду-племіні.

Взагалі він цінував і беріг своїх дружинників, був до них щедрим і ласкавим. Князівська дружина займала привілейоване становище в давньоруському суспільстві, оскільки брала участь не тільки у військових кампаніях, придушенні соціальних конфліктів, а і в управлінні державою. Своєрідною середньовічною формою управління країною були наради-бенкети, що проводилися надалі практично щодня, в яких, окрім вояків князя, брали участь бояри і «старійшини міські», і навіть знатні купці. Кожен міг вільно заходити на княжий двір, а немічним і хворим розвозили їжу і напої возами по домівках. Як писав про це Іаков Мніх у своєму відомому творі «Пам'ять і похвала князю руському Володимиру, як хрестився Володимир і дітей своїх хрестив, і всю землю руську від краю і до краю, і як хрестилася бабуня Володимирова Ольга, до Володимира»: «...якщо немічні і старі не могли дійти до княжого двору і взяти необхідне для них, то у двір їм посилав; все необхідне блаженний князь Володимир давав немічним і старим. ...не тільки в домі своєму милостиню творив, але й по всьому місту, і не в Києві одному, але по всій землі Руській – і в містах, і в селах – всюди милостиню творив, подорожуючих обдаровуючи милістю, церковників шануючи і люблячи, і милуючи, подаючи потрібне, бідних, і сиріт, і вдів, і сліпих, і кривих, і хворих – всіх милуючи, і зодягаючи, і кормлячи, і напуваючи»⁶⁴. Пам'ять про ці Володимирові бенкети увійшла потім у народні билини та казки, в яких князя називали «ясним сонечком».

Вірогідно, до перших років перебування в Києві відносяться і заходи Володимира по укріпленню і прикрашенню своєї столиці: був реконструйований і значно розширений (до 10 га) дитинець⁶⁵, що отримав назву «місто Володимира».

Винахідливо позбавившись від найманців, новий київський володар продовжив політику попередників щодо об'єднання східнослов'янських земель навколо Києва. Він послідовно повертає під владу державного центру великі союзи племен, які, користуючись розбратом між Святославичами, спробували відвоювати незалежність сіверян, в'ятичів і радимичів, уличів і тиверців, навіть свого часу підкорених його попередниками півострова Тамань з далекою Тьмутараканню та Північного Кавказу, чи тих, хто залишалися ще незалежними: хорватів і дулібів, а також балтійського племені ятвягів. Фактично в роки його правління завершується формування державної території Київської Русі (друга реформа). Була зміцнена влада князя та його урядовців у недавно підкорених землях древлян. Щоправда, літописці мало – буквально пунктиром – пишуть про цей бік діяльності Володимира, й історикам доводиться реконструювати ті чи інші державотворчі дії князя, виходячи зі скупих і розрізнених згадок вітчизняних і зарубіжних джерел.

«Іншою, не менш суттєвою гранню, що визначала грандіозну постать великого грішника, було його ідолопоклонство»⁶⁶. У язичницькому житті Володимира велике значення для укріплення та ідеологічної підтримки влади мала його релігійна реформа, проведена однією з перших. Адже до цього кожне плем'я поклонялося своїм небожителям, і для князя виникало питання: кому з них першому віддати шану. Усе розмаїття елементів стародавнього язичництва: вірування, звичаї, наявність живих носіїв релігійних традицій тощо – ось що побажав використати для ідеологічної під-

тримки своєї влади Володимир Святославич відразу після утвердження на київському столі⁶⁷. Саме ним було створено пантеон богів, знаних і шанованих у різних землях держави: «...и постави кумиры на холму вне двора теремнаго – Перуна древяна, а глава его сребрену, а оушь златъ, и Хърса, Дажьбога и Стрибога, и Симаргла, и Мокошь и жряху имъ нарицающе я богы...», – розказує літописець⁶⁸. Створення такого релігійного осередку в політичному і економічному центрі Київської Русі мало на меті обґрунтувати територіальну єдність та неподільність підлеглих князю земель, соціальну та етнічну спільність підданих. Племінному сепаратизму слід було покласти край⁶⁹. Як відзначив О. Карпов, «реформа Володимира ламала самодостатність родоплемінного суспільства, наближала внутрішній світ слов'янина до світу князя і князівської влади, більше того – прямо втягувала в нього». ⁷⁰ Подібні святилища створювалися не лише в Києві, але й по всій Русі.

У нашому Чернігові головне святилище знаходилося, вірогідно, на Дитинці, на тому місці, де на початку 1030-х років Мстислав Володимирович розпочав будівництво Спасо-Преображенського собору. Коли 1700 р. (цю дату підтверджує знайдена 1953 р. при реставраційних роботах у Колегіумі керамічна закладна дошка з гербом і монограмою І. Мазепи) на залишках насипу стародавнього валу відривали котлован для спорудження будівлі Колегіуму, за свідченнями церковних джерел, був знайдений срібний ідол, з якого за розпорядженням гетьмана І. Мазепи були відлиті срібні царські врата для Борисоглібського собору, вагою більше 3 пудів срібла. Справжність цього повідомлення підтвердили не лише присутній внизу центральної платівки царських врат герб гетьмана з його монограмою, а й результати металографічних досліджень 12 мікропроб, взятих автором з різних частин витвору – вони (окрім проби зі срібного бордюра внизу) виявилися цілком ідентичними металу з арабських монет-дирхамів X – XI ст.⁷¹ А каміння зі святилища вмурували у фундаменти Колегіуму, щоб таким чином підкреслити вищість Християнства над поганством. І хоч дещо пізніше Р. Орлов змінив свою точку зору, вважаючи, що це міг бути не чернігівський ідол, а якась антична статуя чи посудина (вагою у 3 пуди срібла!), привезена Олегом Святославичем із Тмуторокані⁷², така точка зору видається малоімовірною: на кінець XI ст. Чернігів був уже в цілому християнізованим, і спроба не лише привезти, а й сховати у валах міста цей «трофей» видається цілковитою нісенітницею.

Русь, будучи частиною Великого Європейського Кордону між землеробським і кочовим світами, упродовж віків страждала від нападів кочових орд. Часи Володимира Великого не були винятком – ще дитиною він відчув печенізьку загрозу, від печенігів загинув на Хортиці його батько Святослав, і навіть на смертному одрі князь мусив вирішувати, кого відправити на відсіч нападникам. Розуміючи небезпеку, Володимир проводить ще одну масштабну реформу – містобудівельно-фортифікаційну. У літописах під 988 р. зазначено: ««И рече Володимеръ: се не добро еже малъ городъ около Киева, и нача ставити города по Десне, и по Востри, и по Трубешеве, и по Суле, и по Стугне и поча нарубати муже лучшие от Словень, и от Кривичъ, и от Чюди, и от Вятичъ и от сихъ насели грады, бе бо рать от Печенегъ, и бе воюяся с ними и одолая ихъ»⁷³. Ці заходи якнайповніше характеризують державницьку політику Володимира Святославича як мудрого реформатора – одним махом вирішив він відразу кілька найважливіших завдань: прикрив від несподіваних нападів печенігів південні кордони Русі, значно (і з мінімальними витратами) збільшив підпорядковані йому (і повністю залежні від державного забезпечення) військові контингенти, зв'язавши цим по руках вічно бунтуючих сіверян, а заодно послабив можливості сепаратистських виступів народи Північної Русі, переселивши на південь їх основний «бродильний» контингент – «мужів ліпших». Відстані між містами за наказами з Києва прикрили валами з частоколом. Ці т. зв. «Змієві вали», що простяглися майже на тисячу кілометрів, із заходу, півдня і сходу прикрили Київ⁷⁴, і які в цілому чимось нагадують славновісну Велику Китайську Стіну і Римський лімес (а також, як зазначалося вище, вал Даневірке), досі вражають своєю грандіозністю.

Виняткове значення мала адміністративна (або династична) реформа Володимира Святославича, проведенню якої сприяла наявність у нього численних нащадків. Хоча, як уже зазначалося, за роки його правління основні союзи східнослов'янських пле-

мен були повернуті під владу Києва, племінна знать на місцях, як і раніше, поводила себе незалежно, що найбільш яскраво продемонструвало повстання древлян 945 р. Тому під тим же 988 р. зазначено, що Володимир «посадив» дванадцять своїх синів у найважливіших центрах Київської Русі: «...посади Вышеслава в Новгороде, а Изяслава Полотьске, а Святополка Турове, а Ярослава Ростове. Оумершю же старейшему Вышеславу Новгороде, посадиша Ярослава Новгороде, а Бориса Ростове, а Глеба Муроме, Святослава Деревехъ, Всеволода Володимери, Мстислава Тмуторокани»⁷⁵.

З одного боку, всі князі об'єднувалися тепер ідеєю рівної відповідальності за долю країни, а це сприяло концентрації їхніх сил у боротьбі із зовнішніми ворогами. З іншого – заздалегідь зумовлювалася міжусобна феодальна боротьба, бо кожний князь, вважаючи себе юридично рівним з іншими, намагався і фактично зрівнятися з тими, хто мав більші або багатші володіння. З тієї пори на зміну родоплемінному поділові давньоруського суспільства остаточно прийшов поділ територіальний, що є однією з визначальних ознак справжньої держави. Та ці заходи Володимира аж ніяк не можна вважати за поділ Русі на удільні володіння: сини його лише замінили аборигенні правлячі династії і були фактично намісниками київського князя на місцях.

Нарешті однією з найвагоміших реформ Володимира і чи не найважливішою його заслугою було Хрещення Русі (т. зв. «друга релігійна реформа»). Спроба Володимира поставити язичницьких ідолів як символ релігії ранньофеодальної держави не дала бажаних результатів. Язичництво у другій половині X ст. вже не відповідало рівню соціального, політичного й культурного розвитку України-Руси. В інших слов'янських країнах на цей час язичницьку релігію вже замінило християнство. Воно з його монотеїзмом, ієрархією святих значно більше відповідало феодальному ладу, що вже формувався на Русі прискореними темпами, та ідейним принципам феодальної держави, ніж будь-яка інша релігія. Та на заваді цьому, до деякої міри, стояли Володимирові варяги – його військова опора, прихід яких до Києва марно називають «другою хвилею язичницької реакції». Апогеєм цієї «другої хвилі» антихристиянських настроїв у Києві стало вбивство двох варягів, батька Федора і його сина Іоанна, на якого випав жереб для жертвоприношення язичницьким богам на честь переможного походу на ятвягів⁷⁶. Як відзначив О. Карпов, «...смерть варягів справила сильне враження на князя. ... В душі князя було посіяно сумнів: хто знає, можливо, за цією вірою дійсно стояло щось, раз воно давало таку стійкість і таку мужність? А князь Володимир не був глухим до слова, виголошеного іншим. Ця якість багато в чому стала визначальною в його житті»⁷⁷. Іншим поштовхом до хрещення Володимира, на думку В. Рички, стало й «сильне моральне потрясіння», обумовлене апокаліптичним очікуванням Дня Страшного суду, що мав настати, як вважали у Візантії, 992 року, на 1000-річчя Різдва Христового за візантійським календарем⁷⁸.

Інтенсивні пошуки панівною верхівкою Київської Русі нових релігійних структур, які найвдаліше відповідали б її інтересам, засвідчує літописна оповідь про «вибір вірувань». Під 986 р. «Повість минулих літ» сповіщає про відвідини Києва волзькими булгарами «віри магометанської», «німцями з Риму» та іудеями. Та ці релігії не влаштовували князя. Володимир і його найближче оточення вирішили за державну релігію Київської Русі прийняти християнство у його візантійському варіанті, чим ввели Русь у коло Світової Християнської Цивілізації. Для молодих варварських народів не було іншого шляху вступити в сім'ю цивілізованих народів: «шлях до Цивілізації пролягав через християнство – єдино правильну ідеологію, монополізовану Візантією. Бо християнство, точніше, візантійське християнство – і було суттю Цивілізації»⁷⁹.

Зазначимо, що християнство давно було вже знайоме мешканцям як Русі, так і їхнім безпосереднім сусідам. Але в X ст. поширення християнства носило ще особистісний, спонтанний, а не регульований верховною владою характер; лише прийняття християнства правителем держави та її елітою зводить нову релігію у статус офіційної, а її розповсюдження стає державною справою. Та все ж науковці зараз визнають, що прийняттю нової віри правителем, який оголошував її єдиною ідеологією своєї держави, тобто «офіційній» християнізації, передував тривалий період «латентної», прихованої християнізації⁸⁰. На відміну від офіційного прийняття християнства, що

значною мірою залежало від верховної влади й охоплювало, насамперед, владну і майнову еліту, в «латентний» період паростки нової віри поширювалися серед сотень і тисяч людей. Показниками цього шляху проникнення християнства ще задовго до його прийняття в якості офіційної релігії стають поховальні пам'ятки та предмети культу, які виявляються в похованнях і на поселеннях разом з іншим інвентарем.

На жаль, у більшості випадків науковцями практично не використовується цей величезний інформаційний потенціал археологічних джерел доби Київської Русі. Між тим, саме вивчення поховальних обрядів дозволяє отримати достеменну відповідь на питання про те, коли у населення того чи іншого регіону переміг християнський світогляд і навіть коли він почав проникати на їхні землі. Так, на землях Північної Русі (наприклад, у Водській пятині Новгородської землі) курганний обряд зберігався у першопочатковому вигляді навіть до XVI ст.⁸¹, в Землі В'ятичів – до XIV ст. Навіть у Чернігові поховання місцевого володаря у славнозвісній Чорній могилі, що датується 60-ми роками X ст., було здійснене за язичницьким обрядом тілоспалення на місці поховання, з великою кількістю супроводжуючих речей, двома конями та молодою жінкою – т. зв. «валькірією». Саме під цим кутом зору розглянемо поховальні старожитності Подесення (власне, на території літописної Севери), тим більше, що тут на сьогодні досліджено кілька тисяч поховань доби Давньої Русі, а ряд некрополів розкопані повністю чи майже повністю, і тому їхні матеріали найпридатніші для статистичних аналізів (зокрема, могильник дружинного табору біля с. Шестовиця неподалік Чернігова, села Автуничі поблизу стику кордонів сучасних Білорусі, Росії та України тощо).

Так, у Шестовиці за всі роки досліджень виявлено понад 220 поховань, що лежали під майже 200 розкопаними курганами. За поховальною обрядовістю кургани Шестовицького некрополя діляться на 4 групи: тілоспалення на стороні (20%) та на місці поховання (17,5%), кенотафи (32%) і тілопокладення (26,5%). При цьому тілопокладення складають найчисельнішу групу – близько 70 чи майже третину від загальної кількості похованих під цими насипами. Поховальний інвентар у більшості випадків поховань з тілоспаленнями відсутній; лише у 7 з них виявлені дрібні жіночі прикраси та в 11 – рештки одягу. Таким чином, є всі підстави вважати, що перед нами – поховання християн, над могилами яких за традицією насипали курганні насипи. Цікаві результати дає і картографування розповсюдження різних типів поховальної обрядовості в різних курганних групах Шестовицького могильника: виразно простежується збільшення з часом кількості тілопокладень, поки наприкінці X ст. вони стають пануючими. Відтак реальна кількість християн на Русі була значно більшою, ніж то вважалося раніше.

Політичні відносини, що склалися наприкінці 80-х рр. X ст., прискорили введення християнства на Русі. 987 р. у Візантійській імперії спалахнуло повстання проти імператора Василя II, і той звертається по воєнну допомогу до Володимира. Останній погоджується за умови, якщо імператор віддасть за нього заміж свою сестру Анну, на що отримав попередню згоду. Допомога Василю II була надана, але той не поспішав виконувати свою обіцянку. Тоді Володимир рушає походом на візантійське місто Корсунь і захоплює його після тривалої облоги. Тільки після цього була отримана остаточна згода на його одруження з Анною, але існувала умова – охрещення за візантійським зразком у Корсуні, на що Володимир погоджується. Академік М. С. Грушевський вважав цілком правдоподібним, що разом із рукою порфірородної царівни Володимир отримав корону кесаря, що засвідчують його монети, на яких він фігурує у відповідному вбранні⁸².

Після Хрещення Володимир сильно змінюється. Зокрема, він розпускає свій чисельний гарем (за літописом, у нього було, як у біблійного царя Соломона, 800 наложниць⁸³, в чому дослідники вбачають значне гіперболізування з метою підкреслити позитивний вплив на князя християнства: «... и бе несъгъ блуда, приводя к собе мужьски жены и девице, растляя я, бе бо женолюбець, якоже и Соломанъ»⁸⁴), відсилає у князівські села своїх жінок і далі живе з візантійською царівною Анною до самої її смерті. Володимир також відміняє в державі смертну кару, споруджує муровану Десятинну церкву в Києві, якій заповідає десяту частину статків, споруджує сотні

храмів по території Русі, засновує літописання... Разом з тим він до кінця своїх днів продовжує невтомно боронити Русь від зовнішніх ворогів.

Володимир Святославич енергійно проводить і далі державні реформи. Так, була впроваджена судова реформа. Володимир запровадив нове зведення законів усного звичаєвого права, яке Нестор назвав «Уставом земляним», він був направлений на укріплення влади феодала над общинниками-данниками. Князь удосконалив і доповнив попередній кодекс – «Закон Руський». Відомий також «Устав князя Володимира Святославича про десятину, суди і люди церковні», згідно з яким призначалася десятина на утримання церков, затверджувався церковний суд тощо.

Вагомим нововведенням Володимира Святославовича було його розпорядження «...нача поимати оу нарочитое чади дети и даяти нача на оученье книжное»⁸⁵. Він споряджає першу світську школу, що була необхідною для підготовки освічених людей, яких потребувала держава; насамперед, вітчизняних священнослужителів. Так Володимир намагався ввести Русь до кола культурних інтересів тодішнього візантійського світу. Цю подію історики педагогіки називають ще «шкільною реформою».

Ще однією складовою візантійської культури, пересаженої на руський ґрунт за Володимира, було карбування монет (т. зв. «фінансова реформа»). Випуск власної монети був своєрідним проголошенням суверенності східнослов'янської держави. Всього було карбовано 1 тип «златників» та 4 типи «срібників», яких відомо уже кілька сотень (Рис. 2: 1 – 3)⁸⁶. На розвинених типах монет Володимир зображений вже в німбі – ознаці святості, хоча офіційна його канонізація, на думку вчених, відбулася лише в середині XIII ст.⁸⁷ Проте, як зазначав протоієрей Віталій Клос, уже у «Пам'яті і похвалі» Іакова Мніха Володимир Великий іменується «блаженным» понад 10 разів і апостолом, подібним до Костянтина Великого⁸⁸. В історіографії побутує думка, що митрополит київський П. Могила 1636 р. відкрив останки Володимира Великого поряд з Десятинною церквою, що на той час стояла напівзруйнованою, хоча і Яків Мніх, і Тітмар Мерзебурзький, і «Синопис» XVII ст. зазначали, що князь був похований у мармуровому саркофазі, який стояв поряд із саркофагом його дружини Анни на поверхні (на підлозі) в середині Десятинної церкви. Відтак О. С. Кучерук переконливо довів, що «...віднайдене поруч з підмурками Десятинної церкви поховання не може бути похованням князя Володимира»⁸⁹.

Було ще багато корисних для людей і для держави справ – великих і малих. Згадати їх усі неможливо за браком часу. Тож цілком закономірно, що 28 липня і Православна Церква, і науковці, і широкі кола громадськості урочисто відзначили 1000-ліття від дня упокоєння Засновника нашої Державності (15 липня 1015 р. за старим стилем) – Володимира Великого, Рівноапостольного! Президент України П. Порошенко з цієї нагоди ще 25 лютого 2015 р. видав Указ № 107/2015 «Про вшанування пам'яті князя Київського Володимира Великого – творця середньовічної європейської держави Русь-України», в якому зазначив про необхідність проведення низки наукових та урочистих заходів «з метою збереження та утвердження традицій української державності, нагадування про роль історичної спадщини Русь-України у їх становленні, визнання важливості прийняття християнства для розвитку українського суспільства як невід'ємної частини європейської цивілізації, вшанування пам'яті Володимира Великого – видатного державного та політичного діяча,

Рис. 2. Монети Володимира Великого: 1: 1 – златник Володимира; 1: 2 – срібляник, тип I; 1: 3 – срібляник, тип III.

князя Київського, творця середньовічної європейської держави Руси-України...». Прилучимось же і ми з вами до цього уславлення пам'яті людини, котра фактично зробила нас європейцями.

1. В'ячеслав Кириленко. Вітальне слово // Святий Рівноапостольний Володимир – творець Української Держави. Збірник матеріалів Міжнародної наук. конф., присвяч. 1000-літтю упокоєння Святого Рівноапостольного Великого князя Київського Володимира, Хрестителя Руси-України, мученицької кончини Святих страсотерпців благовірних князів Бориса і Гліба та 900-ліття перенесення їхніх святих мощей. – К., 2015. – С. 12.
2. Завитневич В. З. Владимир Святой как политический деятель. – К., 1888.
3. Карташев А. В. Святой великий князь Владимир, отец русской культуры. – Париж, 1936.
4. Volkov Vl. Vladimir le soleil rousse. – Paris, 1981.
5. Руднев В. А. Слово о князе Владимире. – М., 1989.
6. Толочко П. Володимир Святий. Ярослав Мудрий. – К., 1996.
7. Карпов А. Владимир Святой. – М., 1997.
8. Алексеев С. В. Владимир Святой. Создатель русской цивилизации. – М., 2006.
9. Милютенко Н. И. Святой Равноапостольный князь Владимир и крещение Руси. – СПб, 2008.
10. Ричка В. Володимир Святий в історичній пам'яті. – К., 2012.
11. Милютенко Н. И. Святой Равноапостольный князь... – С. 107 – 108; Рапов О. М. Русская церковь в IX – первой трети XIII в. Принятие христианства. – М., 1988. – С. 157 – 158.
12. Татищев В. Н. – История государства Российского. – Т. 1. – М., 1989. – С. 373.
13. Карпов А. Владимир Святой. – С. 18.
14. Лаврентьевская летопись и Суздальская летопись по Академическому списку // Полное собрание русских летописей. – М., 1962. – Стб. 67.
15. Там само. – Стб. 69.
16. Прозоровский Д. И. О родстве Владимира по матери // Записки Императорской Академии наук. – СПб., 1864. – Т. 5. – Ч. 1. – С. 17 – 26; Шахматов А. А. Разыскания о древнейших русских летописных сводах. – СПб, 1908. – С. 340 – 378; Членов А. М. Древлянське походження Князя Володимира // УІЖ. – 1970. – № 9. – С. 5 – 11; Горюнков С. В. О происхождении святого князя Владимира по материнской линии // Известия Русского генеалогического общества. – Вып. 3. – СПб., 1995. – С. 93 – 95; Шрамм Г. Роль города Коростеня в ранней истории Руси. Этимологические подходы к историческим проблемам // Древнейшие государства Восточной Европы. 1999 г. Восточная Европа и средневековье. – М., 2001. – С. 261 – 262.
17. Рыбаков Б. А. Древняя Русь: Сказания. Былины. Летописи. – М., 1963. – С. 195; Поппэ А. В. Родословная Мстиши Свенельдича // Летописи и хроники. 1973. – М., 1974.
18. Демиденко В. Благоверные князья и святые земли Черниговской / В. Демиденко, П. Казновецкий. – Чернигов, 2007. – С. 6 – 8.
19. Патриаршая или Никоновская летопись // Полное собрание русских летописей. – Т. 9. – М., 1965. – С. 35.
20. Адлер А. Наука жить. – К., 1997. – 288 с.
21. Литвина А. Ф. Выбор имени у русских князей в X – XVII вв. / А. Ф. Литвина, Ф. Б. Успенский. – М., 2006. – С. 32 – 34.
22. Милютенко Н. И. Святой Равноапостольный князь... – С. 114.
23. Титмар Мерзебургский // Свердлов М. Б. Латиноязычные источники по истории Древней Руси. Германия. IX – первая половина XII в. – М.-Л., 1989. – С. 62, 66.
24. Белецкий С. В. Знаки Рюриковичей. Часть первая: X – XI вв. – СПб., 2000. – С. 11 – 19, 40 – 54.
25. Сахаров А. Н. Дипломатия Святослава. – М., 1991. – С. 128 – 130.
26. Лаврентьевская летопись... – Стб. 69.

27. Толочко П. П. Київська Русь. – К., 1996. – С. 66.
28. Там само.
29. Лаврентьевская летопись... – Стб. 74.
30. Милютенко Н. И. Святой равноапостольный князь... – С. 114.
31. Назаренко А. В. Русь и Германия в 70-е гг. X в. // *Russia Mediaevalis* / – 1987. – Т. 6. – Ч. 1. – С. 38 – 89; Милютенко Н. И. Святой равноапостольный князь... – С. 123, прим. 4; Шинаков Е. А. Образование древнерусского государства. Сравнительно-исторический аспект. – М., 2009. – С. 267.
32. Назаренко А. В. Русь и Германия... – С. 38 – 89.
33. Там само. – Стб. 75.
34. Шинаков Е. А. Образование древнерусского государства. Сравнительно-исторический аспект. – М., 2009. – С. 267 – 268.
35. Милютенко Н. И. Святой равноапостольный князь... – С. 127.
36. Лаврентьевская летопись... – Стб. 75.
37. Лаврентьевская летопись... – Стб. 76.
38. Милютенко Н. И. Святой равноапостольный князь... – С. 128.
39. Лаврентьевская летопись... – Стб. 23; Татищев В. Н. История государства Российского. – Т. 1. – С. 110.
40. Там само. – Стб. 75 – 76.
41. Там само. – Стб. 76.
42. Там само. – Стб. 300.
43. Толочко А. П. «История Российская» Василия Татищева: источники и известия. – М.– К., 2005. – С. 245.
44. Татищев В. Н. История государства Российского. – Т. 1. – М., 1989. – С. 111.
45. Там само. – С. 112.
46. Карпов А. Владимир Святой. – С. 74.
47. Патриаршая или Никоновская летопись. – Т. 9 – С. 39.
48. Голубинский Е. Е. История Русской Церкви. – Т. 1. – Ч. 1. – М., 1880. – С. 187 – 190.
49. Толочко П. П. Древний Киев. – К., 1983. – С. 40 – 42.
50. Боровський Я. Є. Світогляд давніх киян. – К., 1992. – С. 47 – 48.
51. Рыбаков Б. А. Язычество Древней Руси. – М., 1987. – С. 428 – 429.
52. Рапов О. М. Русская церковь... – С. 192.
53. Голубинский Е. Е. История Русской Церкви. – С. 113.
54. Карпов А. Владимир Святой. – С. 113.
55. Татищев В. Н. История государства Российского. – Т. 1. – С. 112.
56. Там само.
57. Лаврентьевская летопись... – Стб. 76.
58. Там само.
59. Лаврентьевская летопись... – Стб. 77.
60. Там само. – Стб. 78 – 79.
61. Там само. – Стб. 79.
62. Память и похвала Владимиру Иакова Мниха // Кузьмин А. Г. Русские летописи как источник по истории древней Руси. – М., 1996. – С. 231; Лаврентьевская летопись... – Стб. 78 – 79.
63. Соловьев С. М. Сочинения. – Кн. I. – Т. 1–2 – М., 1988. – С. 167.
64. Память и похвала князю Владимиру // Златоуструй. Древняя Русь X – XIII века. – М., 1990. – С. 129 – 135.
65. Толочко П. П. Київська Русь. – С. 33.
66. Ричка В. М. Володимир Святий в історичній пам'яті. – К., 2012. – С. 19.
67. Моця О. П. Київська Русь: від язичництва до християнства / О. П. Моця, В. М. Ричка. – К., 1996. – С. 29.
68. Лаврентьевская летопись... – Стб. 79.
69. Моця О. П. Київська Русь... – С. 29.
70. Карпов А. Владимир Святой. – С. 109.
71. Коваленко В. П. Металл языческого идола северян с территории Черниговско-

- го Борисоглебского монастыря / В. П. Коваленко, Р. С. Орлов // Тезисы Черниговской обл. научно-метод. конф., посвящ. 20-летию Черниговского архитектурно-исторического заповедника. – Чернигов, 1987. – С. 33–36; Травкіна О. Царські врата з Борисоглібського собору м. Чернігова // Сіверянський літопис. – 1995. – № 1. – С. 43 – 50.
72. Орлов Р. С. «Тьмутараканский болван» «Слова о полку Игореве» // Старожитності Південної Русі. Матеріали II історико-археологічного семінару «Чернігів і його округа в IX – XIII ст.». – Чернігів, 1991. – С. 182.
73. Лаврентьевская летопись... – Стб. 121.
74. Кучера М. П. Змиевы валы Среднего Поднепровья. – К., 1987.
75. Лаврентьевская летопись... – Стб. 121.
76. Там само. – Стб. 82 – 83.
77. Карпов А. Владимир Святой. – С. 147 – 148.
78. Ричка В. М. Володимир Святий... – С. 25 – 27.
79. Шевченко І. Візантія і слов'яни // Шевченко І. Україна між Сходом і Заходом. Нариси з історії культури до початку XVIII ст. – Львів, 2001. – С. 13.
80. Foote P. Historical Studies: Conversion Moment and Conversion period // Viking Revaluations. Viking Society centenary symposium 14–15 May 1992. – London / Ed. A. Faulkes and R. Perkins L. – 1993. – P. 137 – 144; Birkeli F. Norske steinkors i tidlig middelalder: Et bidrag til belysning av overgangen fra norr n religion til kristendom. – Skrifter utg. av Det Norske Videnskaps Akademi i Oslo. – II. – Hist.-filos. kl. N. s. – Oslo, 1973. – V. 10. – P. 14.
81. Рябинин Е. А. От язычества к двоеверию (По археологическим материалам Северной Руси) // Православие в Древней Руси. – Л., 1989. – С. 28.
82. Грушевський М. Історія України-Руси. – К., 1991. – Т. 1. – С. 507, 509.
83. Лаврентьевская летопись... – Стб. 80.
84. Там само.
85. Там само. – Стб. 118 – 119.
86. Сотникова М. П., Спасский И. Г. Тысячелетие древнейших монет России. Сводный каталог русских монет X – XI веков. – Л., 1983.
87. Ипатьевская летопись // ПРРЛ. – Т. 2. – М., 1962. – Стб. 821; Толочко П. П. Володимир Святий. Ярослав Мудрий. – К., 1996. – С. 102.
88. Клос Віталій, протоієрей. Чернець Яків та його праця «Пам'ять і похвала князю руському Володимирі» // Святий Рівноапостольний Володимир – творець Української Держави. – С. 47.
89. Кучерук О. С. До історії пошуків могили Великого Київського князя Володимира Святославича // Православ'я в Україні. Збірник матеріалів V Міжнародної наук. конф., присвяч. 400-літтю Київської Православної Богословської Академії. – Част. I. – К., 2015. – С. 558 – 569.

Творець отечественной Государственности

Монографических исследований и статей о жизни и деятельности киевского князя Владимира Святославича немало, в частности, о крещении Руси и его династической реформе. Однако, взгляды светских и церковных историков на эту проблему нередко отличаются коренным образом. К тому же, отдельных публикаций, посвященных его реформаторской деятельности по созданию Древнерусской державы, практически нет.

Ключевые слова: киевский князь Владимир Святославич; государственные реформы на Руси, крещение Руси, династическая реформа.

Reforms of Concerning Formation of Kievan Rus'

There are a lot of monographic studies and articles on the life and work of prince of Kiev Vladimir Sviatoslavich, in particular, of the Christianization of Rus' and his dynastic reform. However, the views of the secular and church historians to this problem often differ radically. In addition to this, there are virtually no separate publications, dedicated to his reformatory activity on the formation of Kievan Rus'.

Key words: prince of Kiev Vladimir Sviatoslavich; state reforms of Kievan Rus', the Christianization of Kievan Rus', dynastic reform.